enkelvoudig, is nu tengevolge van zonde en vloek gecompliceerd door de werking van een geheel anderen factor, en komt nu de reddende hand om het gevaar voor het leven te stuiten, dan komt hier nog een derde proces bij; deze drie processen schuiven voor en door elkander; en juist hierdoor ontstaat wat voor ons menschen niet anders op te vatten is, dan als een *verwarring*. De draden van dit drieërlei proces strengelen zich in het weefsel door elkaar, en dit belet ons zoo gedurig de voortbeweging met juistheid waar te nemen, en haar gang met juistheid te constateeren. Doch laat men nu, om door die verwarring niet vermoeid te worden, den eersten factor eenvoudig loopen, dan doet men precies wat de kwakzalver doet, die naar de gegevens van het lichaam geen onderzoek instelt, en eenvoudig symptomatisch het uitkomend kwaad poogt te bestrijden.

Hiertegen nu gaat ons protest. Zoo mag men niet doen, omdat de loop der dingen van het Paradijs af niet zoo was, ook nu zich zoo niet aan ons oog vertoont, en, voor zoover te oordeelen valt, ook in de toekomst zich zoo niet zal ontwikkelen. Naar luid van Schrift en Historie staan de evolutie van de zonde en van de reddende Genade niet los naast de evolutie van het natuurlijk leven. Veeleer grijpen alle drie deze evolutiën steeds weer in elkaar. Men mag daarom niet zeggen, de kennis van de zonde en de genade is mij genoeg. Immers de kiem van de zonde ondersteft als uitgangspunt de kiem van het natuurlijk leven, en de genade opereert niet met geneesmiddelen uit verre landen, maar met middelen die op de natuurlijke factoren berekend zijn, er mee in verband staan, en er kracht aan ontleenen. Ook hier werkt, wat we in het natuurlijk leven *reactie* noemen. Koud water is, dank zij de reactie, een uitnemend middel om de bloedwarmte naar de huid te lokken, en zoo kon ook Augustinus van een *felix culpa*, d. i.: Hoe heerlijk werkt de schuld! spreken. Maar, geheel hiervan afgescheiden, is het rekenen met de natuurlijke factoren daarom geboden, omdat in de oorspronkelijke schepping de majesteit Gods was ingelegd, en geheel afgescheiden van wat den mensch overkomt, aan God den Heere de glans van diens majesteit niet mag ontrokken worden. Zoo wat in zijn Schepping verborgen was, kortweg te loor ging en geen tijd kreeg om uit te komen, zich te openbaren, en den roem onzes Gods groot te maken, zou Gode betwist worden en ontnomen worden, wat hem als Schepper toekomt. Het onderzoek naar de eischen, hierdoor aan het natuurlijk leven gesteld, moet daarom niet alleen en zelfs niet in de eerste plaats strekken, om te beter den aard der krankheid te bepalen, maar allereerst op het doel gericht zijn, om te doen verstaan dat God de Schepping schiep om Zichzelfs wil, en om de eere, die uit die Schepping Hem toekomt, Hem niet te laten ontgaan.

DR. A. K.

„Uw verborgenen".

> Zij maken listiglijk eenen heimelijken aanslag tegen uw volk, en beraadslagen tegen uwe verborgenen. Ps. 83 : 4.

Jaël verborg Sisera in de tente, en Obadja verborg voor Izebel's woede honderd profeten, vijftig bij vijftig, in een spelonk. Door Jesaia wordt het Moab zelfs aangezegd, dat het de verdrevenen uit Gods volk verbergen en niet verraden moet. En vooral in de eeuwen van toen, toen de moordenaar zoo vaak vrij spel had, gold het verbergen van een vervolgde en nagejaagde als heilige plicht van bloedverwantschap en gastvrijheid. Een plicht die zooals bij Jaël *misbruikt* kon worden, maar die anders steeds in eere was, en in het toenmalig leven niet kon worden ontbeerd.

Dit beeld nu van het verbergen van een vervolgde, zoo dat wie hem najaagt, hem niet treffen kan, brengt Psalmist en Profeet gedurig op den Heere onzen God over. Dan heet het, dat wie den Heere vreest, bij Hem schuilt; dat onze God voor zijn volk een hoog vertrek is; dat de belijder van zijn naam in Hem een Rotssteen vindt, in welks spelonk men zich verbergen kan voor den vervolger. Hij, die in de schuilplaats des Allerhoogsten is gezeten, d. w. z. in veiligheid is, vernacht dan in de schaduw des Almachtigen. Men vlucht en vindt redding in het verborgene van Gods Tente. Uitweudig wordt dit genomen, als er staat, dat toen Jojakim last gaf om Jeremia en Baruch te dooden, dit hem niet gelukte, want, zoo lezen we verder, „de Heere had hen verborgen". In dien uitwendigen zin bidt ook de Psalmist: „Heere, verberg mij voor hun heimelijken raad", of roemt in Psalm 49 : 2: „In zijn pijlkoker heeft Hij mij verborgen". Maar hooger klimt deze zelfde gedachte, als het heet: „Verberg mij onder de schaduw uwer vleugelen"; als de zanger roemen mag: „Hij verbergt mij in het verborgene van zijn Tente", of zelfs mag jubelen: „Gij verbergt hen in het verborgene uws aangezichts".

Doch in wat vorm ook gebezigd, altoos verstaat de Schrift onder „de verborgenen des Heeren" zijn uitverkorenen, zijn geheiligden, zijn kinderen op aarde, die aan haat en vervolging ten prooi, overvallen, uitgeroeid en vernietigd zouden worden, indien niet de Heilige zijn beschermende hand over hen ophief, met zijn vleugelen hen dekte, en ze voor den vijand onvindbaar en onaantastbaar maakte.

Nu kan het zijn, dat de Heere zijn kind verbergt voor een aardschen vijand, zonder dat Hij zijn heilige verbergt voor een aan al van Satan, en het kan zijn, dat Hij zijn getrouwen verbergt voor geestelijke verleiding van zijn naaste, maar de grondgedachte blijft altoos dezelfde. Er ligt altoos in, dat Gods lieve kind vervolgd en nagejaagd wordt; dat, werd hij gevonden en gegrepen, hij zichzelf niet zou kunnen verweren noch redden; en dat nu zijn trouwe God en Vader hem onvindbaar maakt, zoodat de hittigheid van den vervolger zich niet aan hem koelen kan; en dat het niet tot strijd en worsteling komt, maar dat de aanval zelf wordt afgewend en afgekeerd. En in zijn diepsten zin wordt dit altoos hierdoor bewerkt, dat God de Heere zijn kind naar zich toe trekt, het in zijn tente binnenlaat, en het in zijn eigen schuilplaats *verbergt*.

Dit heeft nu in het uitwendig leven gedurig plaats, zonder dat we 't zelf weten, of althans het eerst later merken. Dan is er iets kwaads tegen ons bedacht; er zijn ons strikken gespannen, waarin men ons zou gevangen hebben; er zijn ons lagen gelegd, die op onzen ondergang waren gemunt; en van dit alles merkten wij zelf niets, maar God zag het, en Hij, onze trouwe Vader, was het die dit Belialsstuk verijdelde. Eerst later, eerst van achteren ontwaren we dan het gevaar, waarin we verkeerd hebben, en het is deze zalige ervaring die ons een inzicht in Gods beschermende genade geeft, die verre uitgaat boven wat we zelf op 't oogenblik ontdekken. Zooals een moeder waakt bij de sponde van haar kranke lieveling, en afwendt wat die lieveling zelfs van verre niet gissen kan, zoo waakt ook onze trouwe Vader over ons, in lief en leed. En het is hierdoor, dat we eerst allengs helder besef krijgen van de zorgende, trouwe liefde van onzen God, die verre uitgaat boven wat we aan liefde in ons zelf bespeuren. Een mystieke trouw onzes Gods, die zich eerst hiernamaals geheel voor ons ontsluieren zal.

Maar hoe hoog deze afwering van 't uitwendig leed ook staan moge, toch is dit nog niet de Verberging waarvoor we het innigst en vurigst hebben te danken. Leed en ongeval valt hard, maar ze kunnen ons verootmoedigen en door die zelfvernedering heiligen. Doch heel anders staat het met de giftige pijl die op ons innerlijk zielsleven is gemunt, en die satan gedurig voor ons scherpt. Het bangste toch in satan's aanvallen is dat we er bijna nooit op verdacht zijn; dat we wel bidden „Verlos ons van den Boose", maar er eigenlijk toch den ganschen dag nauwelijks het flauwste vermoeden van hebben, dat er een pijl van zijn boog op ons hart gericht wordt, en dat satan juist hiervan misbruik maakt, om ons te zekerder te treffen. Dit nu ziet onze naaste niet, maar God ziet het. En dit niet alleen, maar onze God weet ook, of de op ons gemunte pijl van satan ons wonden zou, of af zou stuiten op de vastheid van onzen heiligen ernst. Zoo dit laatste, dan laat de Heere den aanval vaak toe, opdat we door het afslaan van satan Hem verheerlijken zouden. Maar zoo het eerste, dan neemt Hij ons uit het gevaar weg, eer het komt; maakt ons in zijn schuilplaats voor satan onvindbaar. En dan vliegt de pijl wel, maar, we zijn verborgen bij onzen God, en onze ziel blijft beveiligd.

En dierzelfde trouwe bescherming wordt ook ons deel, als satan 't niet zelf op ons munt, maar onzen naaste als instrument gebruikt, om ons in trouw aan onzen God te doen te kort schieten. Dit nu geschiedt niet slechts een enkel maal, als bij hooge uitzondering, maar herhaalt zich telkens. Dan port satan zoo iemand aan, om den verleider of de verleidster bij ons te spelen. Daartoe kiest hij niet den eerste den beste uit, maar juist zulk een instrument onder menschen, als het grootste gevaar voor ons oplevert. En dan grijpt van tweeën één plaats. Of zulk een door satan gebruikt instrument vat het, wil het ook, en legt het opzettelijk op ons verderf toe, of wel satan gebruikt den verleider onder menschen als een machine; wat dan zeggen wil, als iemand, die 't zelf niet doelt om ons ten val te brengen, maar die door satan misbruikt wordt, om ons tot zonde te verlokken en tevens zelf met ons in zonde te vallen, soms zelfs zoo dat de persoon die ons verleidt, het nog meenen kon, dat hij 't goed met ons voor had.

Ging dit alles nu open, oprecht en rondweg toe, zoo zou verweer nog mogelijk zijn, ook al staat onze ziel zwak. Maar juist dit is niet zoo. Het gaat alles door strikken en lagen, en daarin raakt onze ziel dan verward. Trad hier dan ook geen hulp tusschen beide, zoo zou er niet één kind van God zijn, dat niet reeds in het eerste jaar van zijn toebrenging geheel wegzonk en straks bedolven lag onder eigen schuld. Maar daartoe komt het niet. En dat dit *niet* gebeurt, ligt alleen daaraan, dat God de Heere ons, als zijn kind, *verbergt* Zóó verbergt, dat de verleider geen vat op ons krijgt, en ten slotte volstrekte ongevoeligheid ons hart voor den aanbrenger der verleiding wat men noemt *immuun*, d.i. ontrefbaar, maakt.

Eerst gaat dit dan onbewust toe. Dan ziet God het aankomen, wij niet, en dan snijdt God den aanval af, eer Gods kind en de verleider met elkaar in aanraking kwamen. Maar zoo blijft het niet. Allengs ontsluit de Heere dit geheim voor zijn getrouwen. Dan zien ze het gevaar, als 't opkomt, maar nog op genoeg zamen afstand. Dan zijn ze het afgeleerd om op eigen kracht te vertrouwen, en in overmoed aan den verleider handslag te geven. En dan treedt die hoogere zielsexistentie in, dat Gods kind voor het zielsgevaar dat dreigt, een open oog heeft, zoodra het opkomt naar zijn God vlucht, en niet rust noch aflaat eer hij in de schuilplaats des Almachtigen zich in zekerheid weet. En dan eerst wordt de geestelijke overwinning op satan en op onzen menschelijken verleider behaald. Dan toch weet ieder voor zichzelf, of hij tot de *verborgenen* des Heeren behoort, en zoo ja, wat zou hij dan nog vreesen. Dan overnacht hij in de schaduw des Almachtigen en is juist hierdoor voor satan en zijn satellieten onder menschen *immuun*.

DR. A. K.

Amsterdam, 27 Oct. 1911.

Een lezer van dit blad, die lidmaat der Hervormde Kerk is, voelt zich blijkbaar gegriefd, omdat we onlangs er op wezen, hoe deze Kerk in ledental de laatste jaren hard achteruit is gegaan, terwijl de Gereformeerde Kerken niet onbelangrijk in het aantal harer leden zijn toegenomen. Vooral onze opmerking, dat de Hervormde Kerk, wanneer deze achteruitgang blijft voortduren, na niet al te langen tijd door de Roomsche Kerk zal overvleugeld worden, zette bij hem kwaad bloed. Hij ziet hierin alleen een zekere *Schadenfreude*, een lust om aan de Hervormde Kerk iets onaangenaams te zeggen.

Mogen we hierop antwoorden, dat waar we uitvoerig de uitkomsten der jongste volkstelling in ons blad hebben besproken, omdat dit voor de kennis van de ontwikkeling der kerkelijke toestanden in ons vaderland van belang is, het toch niet aanging daarbij de Hervormde Kerk onvermeld te laten. Als talrijkste Kerk neemt ze in ons vaderland nog altoos een zeer belangrijke positie in. Een groot deel van het religieuse leven van ons volk wordt door haar geleid. Wie een onderzoek instelt naar de resultaten der volkstelling, kan haar niet buiten bespreking laten.

Dat de resultaten van dit onderzoek voor de Hervormde Kerk zoo ongunstig zijn uitgevallen, was heusch niet onze schuld. We hebben de cijfers meegedeeld, en die hebben gesproken. Zelfs hebben we met opzet ons onthouden van een aanwijzing der geestelijke oorzaken, die in de Hervormde Kerk tot dezen achteruitgang hebben geleid. Ons doel was alleen om de feiten te constateeren.

Natuurlijk kunnen we er niet rouwig over wezen, dat blijkens deze statistische gegevens, een niet onbelangrijk deel van de leden der Hervormde Kerk zich in dit tiental jaren bij de Gereformeerde Kerken heeft gevoegd. Leedvermaak schuilt hier niet achter; wèl de overtuiging, dat het plicht is van alle Gereformeerden om met de Synodale organisatie te breken. Indien de afbrokkeling der Hervormde Kerk dan ook alleen aan de Gereformeerde Kerken ten goede kwam, zouden we hierin slechts stof tot dank kunnen hebben.

Waar de cijfers echter uitwijzen, dat dit niet zoo is en zeker een niet minder groot getal leden de Hervormde Kerk verlaten heeft, om zich bij allerlei secten te voegen wier aantal met den dag grooter wordt, of zich op te geven als tot geen Kerkgenootschap te behooren, achten we dit wel een treurig verschijnsel. En ons doel was wel degelijk om de Hervormde Kerk hiervoor te waarschuwen. Het wordt tijd, dat de oogen der Hervormde Kerk opengaan voor dit gevaar. Valsche gerustheid is het ergste kwaad.

Gaat men de officieele verslagen na, die de Hervormde Synode telkens publiceert, dan schijnt het alsof er geen wolkje aan de lucht is. Nu ja, een vijf en twintig jaar geleden heeft de Hervormde Kerk een kleine aderlating ondergaan, maar sinds werd weer alles pais en vree. Het aantal leden, dat thans de Hervormde Kerk verlaat, bedraagt nauwelijks een paar honderd leden, en wordt ruimschoots opgeworpen door het aantal nieuwe leden dat ze won. Die geflatteerde balans krijgt de Hervormde Kerk, door nog altoos mee te rekenen alle namen, die op haar officieele lidmatenboeken staan. De jongste volkstelling heeft aangetoond, hoe weinig deze cijfers vertrouwbaar zijn. De Hervormde Kerk heeft in tien jaar feitelijk een kwart millioen leden verloren, en het was ook aan te wijzen, waar deze leden gebleven waren. Het grootste deel bleek met allen godsdienst te hebben gebroken.

Eigenaardig is het, dat niet één blad van Hervormde zijde, voorzoover we konden nagaan, tot dusver een ernstige bespreking aan deze droeve resultaten, die de volkstelling voor de Hervormde Kerk aan 't licht bracht, gewijd heeft. Zelfs de naakte cijfers werden niet meegedeeld. Zulk een struisvogelpolitiek kan de Hervormde Kerk weinig baten; ze zal haar integendeel veeleer schade doen. Nog niet zoo lang geleden namen deze bladen wel een onjuiste statistiek over, waaruit blijken moest, dat de Gereformeerde Kerken in haar ledenaantal stationnair bleven. Ook vindt men in deze bladen wel telkens voorstellingen, dat het in onze Gereformeerde Kerken er zoo bitter droef uitziet; dat de prediking geesteloos is; dat de Kerken leeg loopen; dat broedertwist ons verteert, en dat menigeen zucht om naar de Hervormde Kerk terug te keeren. En daartegenover wordt er dan in geroemd hoe de Hervormde Kerk weer wordt opgebouwd, hoe haar kerkgebouwen weer gevuld zijn, hoe ze toeneemt in kracht en getal. Maar nu de volkstelling aan het licht bracht, hoezeer de Gereformeerde Kerken in leden zijn toegenomen en hoe hard de Hervormde Kerk achteruitging, wordt hierover gezwegen. Het was daarom noodig dat de *realiteit* eens in het licht werd gesteld. Dat de Hervormde Kerk in Amsterdam, de hoofdstad van het land, niet alleen relatief in verhouding tot de toename der bevolking achteruitging, maar ook *absoluut*, is een zoo bedenkelijk teeken, dat men ook van Hervormde zijde deze feiten toch wel eens ernstig onder de oogen mag zien.

De Ethische richting in ons vaderland heeft zich steeds gekenmerkt door zekere vaagheid en onbelijndheid. Wat ze eigenlijk wilde, was uiterst moeilijk te zeggen. Een vast credo had ze niet. Ze was noch modern noch Gereformeerd. Ze trad critisch op tegen de Belijdenis der Kerk en tegenover de Heilige Schrift, maar ze ging ook niet geheel mede met de moderne wereldbeschouwing. Zoodra men echter na al deze negatieve verklaringen haar positief vroeg, wat ze dan wel geloofde, bleef ze het antwoord schuldig. Of liever, ze gaf niet één antwoord, maar zooveel antwoorden als er personen waren, die een zekere invloedrijke positie innamen. En deze antwoorden liepen onderling weer zoover uiteen, dat het zeer moeilijk viel uit al deze schakeeringen een Gesammtbild te vormen.

Prof. Dr. I. van Dijk, de bekende hoogleeraar te Groningen, die onder de hedendaagsche ethische theologen zeker niet de minste plaats inneemt, heeft getracht op de Groninger predikantenconferentie duidelijk te maken, wat dan de ethische richting gelooft. Volgens hem. — we ontleenen dit verslag aan de *Nieuwe Rotterdammer*, — waren er vier centrale punten, waarbij een ethisch theoloog onwrikbaar blijft staan: 1. de Godsidee; 2. de opvatting der zonde; 3. de plaats van Christus; 4. het kritisch standpunt ten opzichte van de Heilige Schrift.

Nu zeggen deze vier punten op zich zelf nog niets, want ook de moderne heeft een Godsidee, houdt er een opvatting der zonde op na, kent een zekere plaats aan Christus toe en staat kritisch tegenover de Schrift. Zullen deze vier punten dus dienst doen als onderscheidingsteekenen, dan komt alles op de *nadere toelichting* aan. Maar juist op deze nadere toelichting, zegt Prof. van Dijk, moet ge niet te vast staat maken. Al staat ieder ethisch theoloog „onwrikbaar" vast op deze punten, hij gunt toch aan elk ander ethisch theoloog volle vrijheid om ze anders toe te lichten. „Wij spreken bij ons, zegt hij minzaam, *ieder voor ons zelf*". Wel ietwat ondeugend merkte Dr. Schokking in de *Gereformeerde Kerk* op, dat Prof. van Dijk dat laatste wel als *vijfde punt* aan de voorgaande had mogen toevoegen. Het is misschien het éénige punt, waarin de ethische theologen geheel met elkaar akkoord gaan.

Maar al krijgen we dus toch feitelijk weer een subjectieve opinie te hooren en geen *credo*, wat Prof. van Dijk meedeelde heeft zeker belang genoeg om er kennis van te nemen. Wat het eerste punt, de Godsidee betreft, verklaart hij dit:

> De Godsidee is een van de beste middelen om een of ander samenstel van gedachten in de kern te toetsen. Wij ethischen zijn waars van alle agnosticisme en alle monisme. Wij kennen de bekoring, de zuiging der pantheïstische Godsidee, maar wij hebben haar verzaakt. God is ons een distincte persoonlijkheid, onderscheiden van zijn schepping en van zijn schepsel, den mensch. God is a se, Hij is, die Hij is. De oude en vooral de nieuwere gereformeerden hebben zeer onvruchtbaar gespeculeerd over de souvereiniteit van God. Hier is de ware souvereiniteit: God is er, ook als wij er niet waren. Op het standpunt der loutere immanentie vereenerleit men alles, en wordt God niet anders dan een schoone verheffende idee, een naam voor allerlei ideale streving in ons. Werkelijke religie, toch iets anders dan religieusiteit, valt hier logisch weg. Daartegenover houden wij vast aan Gods onderscheiden persoonlijkheid, en zijn twee centrale praedicaten zijn ons de heiligheid en de liefde. Dit is niet anders dan de Christelijke Godsidee. Of wij niet weten zouden hoeveel theoretische moeilijkheden in het vasthouden aan Gods distincte persoonlijkheid liggen opgesloten? Ons antwoord is: wij weten het ook wel. Maar men brenge ons een godsdienstig-wijsgeerig standpunt, waaraan geen theoretische zwarigheden verbonden zijn! Door jarenlang nadenken zijn wij op dit punt uiterst gevoelig geworden. Als men ons al te dikwijls spreekt van het Oneindige of van den Oneindige of van het Opperwezen, of, erger nog, van den Oergeest, trekken wij den rug in en missen wij de echte warmte en innigheid.

Wat de opvatting der zonde betreft, zeide hij:

> Ook en vooral op dit punt gaan de geesten uit elkander. Wat is er al ongeloofelijk veel getheoretiseerd over het probleem der zonde, over haar ontstaan, haar raadselachtige aanwezigheid in de wereld. Zijn wij theoretisch er positief wel een streep verder gekomen? Sprekende van neen. Daarom sprak hij ook van de opvatting, hij bedoelt het practisch, het leven normeerende opvatting der zonde. De zonde is er, de vreeselijke macht, die ons ketent en rampzalig maakt, die het zoet van den honig uit het leven van Gods schepselen wegneemt. Wij leggen daarom allen nadruk op de vraag: hoe staan wij practisch tegenover de zonde, tegenover haar realiteit? Uit zijn aard is spr. afkeerig van alle krasse, overvragende, bovenaardsche termen, die minder dan niets zijn, maar onze diepste ervaring sluit samen met het soberste woord van Paulus: „Wij allen derven de heerlijkheid van God." Spr. is van oordeel dat de mensch van nature diep zondig is, en dat hij bekeering, verlossing noodig heeft. De mensch niet deze of die mensch, niet de zondaar of ondares van onze straten, maar ieder mensch, ook wat men noemt de zedelijk hoogstaande mensch. Ibsen teekent ons in Brand een zedelijk hoogstaand man, en wat doet Brand? Door die zedelijk hoogstaan, maar zonder eenige ontferming, vermoordt hij zijn ganssche omgeving. Men toetse zijn innerlijk leven eens aan het ook veel bewonderde woord van Paulus: „als ik de liefde niet heb, zoo ben ik niets." De ethischen wijzen de opvatting der zonde als louter afwezigheid van het goede, als een nog niet zijn van wat behoort te zijn, als louter te kort en gebrek, af. Zij poneeren de zonde als formeele ongehoorzaamheid aan God, als overtreding van zijn geboden, als opstand tegen Hem. Daar ligt ten slotte de kern.

Wat de beteekenis van Christus betreft voor ons geloofsleven, verklaarde hij:

> Wij kunnen er niet van aflaten die plaats centraal te achten. Met persoon en werk van Jezus Christus, met wat ons door God in Hem geschonken is, staat en valt voor ons het gansche Christendom. Het zal der theorie nooit volkomen gelukken, te zeggen wat ons in Christus geschonken is; elke formule is altijd gebrekkig, slechts een benaderende poging van uitdrukking, maar praktisch is hier geen zwarigheid. In de Christelijke religie is de tegenstelling zonde en genade maatgevend en grensbepalend. Het Christendom is er, theoretisch gesproken, niet, of het is de bedeeling, liever de realiseering van Gods genade in Christus. Met de verheven ethiek van het Christendom komt men, wat de kern der zaak betreft, geen streep verder, er is overal verheven ethiek geweest, maar de menschheid heeft iets anders noodig dan een verheven ethiek.

En wat het kritisch standpunt ten opzichte van de Schrift aangaat, verklaarde hij:

> Als ethisch theoloog moet ik hier front maken tegenover een groot deel der rechterzijde en tegenover de linkerzijde. Tegenover de rechterzijde: Wij ethische theologen staan en hopen te blijven staan op kritisch standpunt, wij erkennen het volle recht van het kritisch, het wetenschappelijk onderzoek. Of ons dat nu „marques de bonne conduite" bezorgt bij de linkerzijde, of „marques de mauvaise conduite" bij de rechterzijde, wij geven al deze „marques" ten slotte present, en wij zeggen eenvoudig van den eisch van wetenschappelijk onderzoek: „c'est plus fort que nous." Wat spreker betreft had de leekedienter zijn bekend versje gerust thuis kunnen houden: „Kritiek mag alles onderzoeken, alleenig maar 't kritiekste niet." Eerlijk, onbevangen, onpartijdig wetenschappelijk onderzoek is niet alleen geoorloofd, maar zelfs plichtmatig. Eenvoudig uitgedrukt: de dingen mogen onderzocht worden.
>
> Tegenover de linkerzijde: Daar heerscht, behoudens maar weinig uitzondering, een groot misverstand, een zeer ernstige dwaling. Men neemt daar, ik neem gaarne aan onbewust, maar al te gemakkelijk de „beau rôle" voor zichzelf. Niet weinige modernen nemen maar in de gauwigheid aan, dat kritisch, wetenschappelijk onderzoek identisch is met moderne theologie: Ja, nu begrijp ik dat men ethische theologen halfslachtig en zelfs onwaarachtig vindt. Maar met het welnemen der heeren: de conclusie van identiteit van het kritisch, wetenschappelijk onderzoek met moderne theologie is, met verlof, een conclusie met zevenmijlslaarzen. Het bewijs voor deze identiteit is aan de moderne heeren, Mijn geestverwanten, die „aan kritiek doen," zullen hier vreemde oogen opzetten. Kritiek was hun het eerlijk zoeken naar natuurlijke oorzaken, dat was het accoord, de conditie van arbeid op het terrein der wetenschappelijke onderzoekingen. Maar mijn geestverwanten hadden zeker niet begrepen, dat kritiek eigenlijk beteekent: wegcijferen, negeeren van alle andere dan natuurlijke oorzaken, en dat „uberhaupt" en absoluut, kritiek dus zooveel als naturalisme is. Neen, dat hadden zij niet begrepen. Troeltsch, een der scherpzinnigste theologen in Duitschland, zegt klakkeloos: de historie kent geen absolute waarden, geen absolute normen. Ik begrijp dit niet. Ik dacht dat het zóó was: het historisch onderzoek kent geen absolute waarden, natuurlijk niet, men zoekt immers op het veld van arbeid naar natuurlijke oorzaken. Maar de historie kent geen absolute waarden: wie verzekert dat, wie maakt dat zoo maar in eens uit?
>
> Wat spreker betreft, het kritisch, wetenschappelijk onderzoek ga stil zijn gang, hij voor zich zal dankbaar aanvaarden wat het werkelijk vindt. Wij zijn allen met de waarheid gediend, maar men blijve toch nuchter, men roepe niet onopgoudelijk voor de kritiek uit: groot is de Diana der Epheseren.

Voor deze poging van Prof. Van Dijk om ons duidelijk te maken wat de ethische theologen gelooven, zijn we dankbaar. Dankbaar in de eerste plaats, omdat het toont hoe ook in deze kringen, waar het individualisme zoo sterk den toon aangeeft, toch evenals bij de jongere modernen, de behoefte wordt gevoeld aan een gemeenschappelijk credo. En dankbaar ook, omdat Prof. Van Dijk blijkbaar vooral gepoogd heeft om te doen uitkomen, waar de grenslijn ligt, die de ethische theologen van de moderne theologen scheidt. Maar voldaan zijn we zeker niet, en we gelooven, dat ieder theoloog, die deze punten iets nauwkeuriger beziet, en let, niet op hetgeen ze *zeggen*, maar ook op hetgeen *verzwegen* wordt en dus blijkbaar voor de ethische theologen niet „onwrikbaar" vaststaat, wel bitter zich teleurgesteld zal voelen. Magerder geloofsbelijdenis is zeker zelden van Christelijke lippen beluisterd. Zelfs de korte hoofdsom van wat ieder Christen *noodig* is te gelooven, de twaalf artikelen van ons *algemeen* en *ongetwijfeld* Christelijk geloof, dat door alle Christelijke Kerken wordt beleden, is nog rijk te noemen, vergeleken bij deze vier artikelen, waarin het credo der ethische richting bestaat. Natuurlijk denken we er niet aan te beweren, dat Prof. Van Dijk of welk ethisch theoloog ook voor zich zelf niet een veel rijker en bezielder geloofsbelijdenis zou uitspreken. Maar hierom gaat het niet. De vraag was, wat bij alle persoonlijk verschil van inzicht deze ethische theologen saambindt; waarin ze het kenmerkende zien, dat van alle andere richtingen, links en rechts, hen onderscheidt; wat naar hun aller overtuiging niet mag losgelaten worden, zonder dat men daarmee de basis van de Christelijke religie verlaat.

Eigenaardig is daarbij nu reeds, dat het dogma van de Schrift hier de *laatste* plaats inneemt. Toevallig kan dit natuurlijk niet wezen. Er ligt in opgesloten, dat voor de ethische Theologen de Schrift niet de kenbron is, waaruit ze hun religieuze voorstellingen putten, niet de Goddelijke openbaring, die gezaghebbend optreedt om hun te leeren wie God, de mensch en Christus is. In al hetgeen voorafgaat, is dan ook over hetgeen de Schrift zegt geen sprake, en het woord van Paulus, wat terloops wordt aangehaald, dient alleen om uit te drukken wat onze eigen ervaring ons leert. Hoofdtaak is bij dit dogma over de Schrift om uit te spreken, dat men het *kritische* standpunt tegenover den Bijbel inneemt en geen oogenblik aarzelt om met de resultaten der Bijbelcritiek mede te gaan, wanneer deze maar „wetenschappelijk" genoeg vast staan. Van een *band des geloofs* aan de Schrift wordt met niet één woord gerept.

Zondert men dit laatste punt uit, dat meer negatief dan positief is, dan houdt men slechts *drie* dogmata over. De ethische Theologen houden dan in de eerste plaats vast aan het bestaan van een *persoonlijken God*. Ze verwerpen het monisme en agnosticisme; ze gelooven, dat God van de wereld onderscheiden is en door ons gekend kan worden; ze erkennen Zijn liefde en heiligheid. Maar van de belijdenis der Christelijke Kerk, dat deze God de drieëenige God is, wordt gezwegen; de Heilige Geest wordt zelfs in deze punten niet eens genoemd, en over de Godheid van Christus wordt niet gesproken. Evenzoo wordt niet gezegd, dat deze God de Schepper van hemel en aarde is en evenmin dat Hij door Zijn voorzienig bestel alle dingen draagt en onderhoudt. Dit alles staat voor de ethische theologen dus niet onwrikbaar vast.

In de tweede plaats houden de ethische Theologen vast, dat de zonde niet een onvolkomenheid is, ook niet een zedelijk gebrek, dat enkelen aankleeft, maar een macht die ons allen in ketenen gevangen houdt en ons de heerlijkheid Gods doet derven. Maar verder dan dit ervaringsfeit gaat de ethische Theologie in haar credo niet. Hoe deze zonde *ontstond*, laat ze in het midden; over de erfzonde wordt niet gesproken; en of dit verderf zoo diep is, dat alleen een almachtige daad Gods ons hart wederbaren kan en uit die ellende ons kan verlossen, wordt niet gezegd. Ook dit alles staat dus blijkbaar voor de ethische theologen niet onwrikbaar vast.

En eindelijk erkennen de ethische theologen, dat de persoon van Christus een eenige beteekenis heeft voor ons religieus leven. Ze zien dus in Hem niet maar een verheven mensch, niet maar een uitnemend